

Christopher Dillon, OSB
***Lectio divina* v mnišské tradici**

„Vytrváte-li při tom, co já říkám, budete opravdu mými učedníky“ (Jan 8,31).

Před pár měsíci jsem dostal dopis od evangelického distributora biblických tiskovin. V tomto dopise jsem měl odpovědět na otázku, zda bylo u mnichů běžné trávit čas čtením bible. To, že vůbec byla položena tato otázka jako taková mně takřkajíc vyrazilo dech, protože zrovna tak mně mohla být položena otázka zda mniši jedí. Ale tato otázka mně alespoň naznačila, že čtení Písma svatého, které nebylo rysem lidové zbožnosti v římskokatolické tradici, je stále předjímáno jako něco nezvyklého. Ovšem, je dobře známo, že tzv. anglický překlad bible krále Jakuba byla na římském Indexu zakázaných knih. V tomtéž duchu si též pamatuji na svého otce citujícího jeho otce, který, když mu byla dána k četbě bible při jeho různých údobích coby hosta ve vězeních vlády Jejího veličenstva po celé zemi v době tzv. Boje o půdu v 80. letech 19. století, poznamenal, že Svatá matka církev měla úplnou pravdu, když odrazovala od čtení Písma sv., protože co nebylo pobuřující pro zbožné duše, bylo nezáživně nudné... ale on nebyl mnichem. Toto jsem poznamenal jen abych ozřejmil vztah vzdělaného katolíka k Písmu sv. v poslední době, což ospravedlňuje otázku, kterou jsem se zabýval na počátku.

S přístupem spíše mnišským než vědeckým k tomuto tématu považuji za vhodné uvést něco o mnišském čtení Písma sv. ve dnech minulosti a pak uvést něco z mé vlastní zkušenosti o této činnosti v současném mnišském světě. Ze své zkušenosti vím, že *lectio divina* je v obecném pohledu nepochopena, a tudíž nebezpečně podhodnocena v křesťanském světě včetně světa moderního mnicha.

Když jsem vstoupil do kláštera, bylo mi na počátku řečeno, abych si svou cestou přečetl bibli tak, jak by si ji měl každý pročíst alespoň jednou za život. Kdysi předtím v dobách zbožného mládí jsem to zkusil a ztratil odhodlání někde uprostřed knihy Leviticus. Ale tentokrát mně můj novicmistr dal užitečnou radu, jak se dostat přes SZ a sv. Pavla. Jeho návrh spočíval ve čtení SZ ráno a NZ večer. Až později jsem objevil, že to tak bylo díky tomu, že sv. Benedikt radil, aby knihy královské se nečetly večer. Přibližně v téže době si vzpomínám, jak na mě zapůsobila síla textů Izaiáše, které se čítávaly při mnišských modlitbách v kostele během toho prvního adventu, kdy jsem si začal uvědomovat sled v liturgickém roce a jeho obdobích. Opět jsem našel sebe vystaveného bohatství latinských zpěvů, částečně srozumitelných ale hlavně pravidelně se opakujících, takže jsem často znal rytmus textu - a to i srdcem - předtím než jsem znal jejich obsah. Nebude přehnané říci, že jsem byl „bombardován“ Písmem sv. po většinu dne. V tomto byla tato má zkušenost pravděpodobně obdobnou zkušenosti noviců a novicek minulých patnácti století či tak nějak.

Nejrannější poukazování na tuto činnost předchází mnišské hnutí a lze je najít v okruhu Origena, velkého křesťanského učitele v Alexandrii, na konci druhého století coby doporučený aspekt života pro všechny křesťany. Origenes si vypůjčil ze židovské tradice čtení v synagogách, kde studium Písma sv. bylo prováděno s obzvláštní péčí. *Prosechein* byl charakteristický pojem používaný k popisu činnosti obrácení mysli či oddání se smyslu Písma sv. při jeho čtení. Pro Origena je takové čtení základem pro jakoukoli vážně míněnou askezi, protože postupně odvádí člověka od starostí tohoto světa, jak se to patří pro každého křesťana. Je to základem veškerého vědění - s chápání, o které se máme modlit - kde přirozenost selhává. A když chápání selhává, ten, kdo čte, uskutečňuje pokoru před tajemným slovem Boha. Současně toto čtení předpokládá asketický život, protože znalost Boha nepronikne do srdce, které není čisté. Boží poznávání takto asimilované proměňuje myšlení a chování křesťana souběžně s cestou vedoucí ke zbožštění.

K tomuto cíli byli shledány užitečnými různé roviny chápání pro nalezení smyslu textu: historické, literární a morální úrovně byly nejpoužitelnější. Pak zde byla alegorická rovina, kterou Origenes velice rád přeháněl do fantastické míry, a konečně zde byla neobvyklá úroveň analogická nebo mystická. Tyto roviny byly později rozlišeny Kasiánem ve vztahu k jejich užití pro město Jeruzalém. Například literární smysl najdeme v historickém městě, morální v lidské duši, alegorický v Církvi Kristově a alegorický v nebeském městě. Tato metoda četby a interpretace se rozvinula do kompaktního systému v pozdějších letech, ale zřídila křesťanskou tradici setrvávání na Písmě sv. jako na slovu Božím a současně jeho pokorně četby. Ale to vše zdaleka ne bez obtíží. Jeden z listů papeže Řehoře Velikého vyzývá lidi slovy: „Uskutečňujte u sebe každodenně, a o to vás naléhavě prosím, meditaci slov svého stvořitele. Učte se poznat srdce Boží ve slovech Božích“ (Ef 4:31). Nicméně starosti tohoto života tíhnou nevyhnutelně k převládnutí a skutečné provádění se pak stalo specifickým rysem mnišského způsobu života.

Specifická mnišská tradice začíná asi o sto let po Origenovi sv. Jeronýmem a Basilem, kteří rozvinuli Origenovy myšlenky, přičemž zdůraznili úlohu paměti a srdce (sv. Jeroným) a ochutnání textu (Basil) v celém provádění *lectio divina*.

S těmito postavami je soudobý neobyčejný jev mnišství v egyptské poušti. Touha sdílet společenství s Bohem v osamocení se vyvinula ve způsob života - *solus solo Deo vacans* (Rufinus). Neporušené společenství v nepřetržité modlitbě bylo cílem mužů a žen různých minulostí života, kteří své cesty připojili ke společnosti Otců, a vystavení se Slovu Božímu v Písmu sv. bylo jejich přímými prostředky k dosažení tohoto cíle. Cyprián z Kartága formuloval slavný výrok, který stručně vyjádřil tuto mentalitu a inspiroval následující doby: „Kéž věnuješ buď četbě nebo setrváváš v nepřetržité modlitbě, Bůh hovoří k tobě nebo ty k němu“. (Ad Donatum). Otcové a Matky pouště věřili, že slyšeli Boha mluvit k sobě, osobně a přímo, ve slovech Písma sv. Příběh sv. Antonína o tom, jak při jisté příležitosti slyšel text „Běž a prodej všechno, co máš, a rozdej to chudým a pak přijď a následuj mě“ (Lk, 18:22) a jeho okamžité rozhodnutí uvést příkaz do života dokládá tuto věc. Není to ale o tom, že první mniši byly fundamentalisty, ale spíše o tom, že interpretovali své naslouchání Slovu Písma sv. jako privilegovanou příležitost pro setkání se Slovem Boha. Životy pouštních Otců se hemží podobnými příklady, možná naivními a až komickými, ale vždy s jednoduchostí, která by mohla být svatou. Z toho mála, co víme o té době, by se zdálo, že samotná četba nehrála roli ve většině jejich života. Obvyklé zažití Písma sv. bylo spíše poslechem v kontextu liturgických shromáždění, kde Slovo bylo přednášeno velmi slavnostně a učili se jej nazpaměť podle poslechu. Není přehnaným říci o lidech té doby, že jejich paměť byla jejich knihou. Zároveň slavení Slova v liturgickém prostředí bylo svým charakterem eucharistické. Jak Augustin tak i Jan Zlatoústý kázali neustále na přednesené texty jakožto proniknutí Slova mezi věřící. Nesmíme zapomenout, že mluvíme o době, kdy texty kompletní bible byly vzácné, texty, které byly ručně psané, někdy v řečtině Septuaginty a *Koine* a jindy v latinských překladech, dokud Svätý Jeroným nese-psal všechno dohromady v jeho nezapomenutelném překladu latinské Vulgáty na konci 4. století. Zapamatované vyslechnuté texty byly pak jedinou knihou ke čtení pro většinu lidí včetně mnichů. Směrem k závěru období Pouště v Egyptě se zdá, že sv. Pachomius, třebaže zcela nezávisle, dospěl k téměř totožné myšlence jako Jeroným a Basil spočívající v tom, že položil velký důraz na učení se nazpaměť žaltář a NZ coby základní materiál pro všechny mnichy, mezi nimiž ale negramotnost nebyla tolerována. Podle něj to očividně nebylo provádění *lectio*, co bylo důležité, ale spíše vyvolávání si zapamatovaného textu za účelem nést plody v lidském životě. Jeho základním pravidlem bylo pravidlo obsažené v Listu Římanům, kap. 15., „Všechno, co je napsáno v Písmu, bylo napsáno k našemu vyučování, abychom mohli mít naději skrze trpělivost a povzbuzení, jež nám Písmo dává“.

Proti tomuto pozadí ústřednosti Písma sv., která byla zprostředkována Západu Kasianem prostřednictvím jeho Konferencí a ustanovení v 5. století, je to, že *Rehole sv. Benedikta*, která se objevila na začátku 6. století, předepisuje božskou četbu, *lectio divina*, jako jednu z činností, které jsou od toho, aby zaměstnávaly každý den mnicha. Toto je skutečně téměř stejným způsobem jako manuální práce, aby totiž bránila mnichu v nečinnosti a ve špatném, a to po tři hodiny denně a po celou neděli. A toto ve dni, který má sedm nebo osm služeb v oratoři. Byla to činnost pokládaná za zcela podmaňující jak fyzicky tak intelektuálně, protože byla vždy uskutečňována nahlas. V praxi ovšem pokud někdo nebyl ochoten nebo schopen k tomuto přilnout, tak o nedělích se mu měla dát nějaká lehčí práce, aby ho udržela zaměstnaného (RB 48). Stravování bylo též doprovázeno čtením v nějaké podobě a určitě nebylo svým charakterem světské a předčítajícímu se měla dovolit zvláštní dávka jídla a pití k udržení jej v činnosti. Existovalo zde závěrečné společné sezení pro četbu textů, které bývají popisovány jako „konference“ každý večer po jídle, kdy bratři čekali na znamení k Noční modlitbě. Naslouchání vnímáno vždy jako práce, mimo pár výjimek, je významné tím, že toto naslouchání „vstřícně svatému čtení“ bylo považováno u mnicha za cnost.

Den byl naplněn slovem Božím v mnoha různorodých prostředích. U mnicha se už předpokládala znalost žaltáře a mnoha krátkých čtení srdcem (RB 8) a s kapacitou danou pro učení se nazpaměť lze předpokládat, že část přečetného by mohla uvíznout v paměti. Pochopitelně podstatným prvkem normálního mnišského života byl zvyk mumlat texty Písma sv. k sobě samému tak, aby byl mnich vždy v jistém smyslu přítomen slovu Božímu. Vědomě či nevědomě toto se dělo částečně k uskutečnění výroku sv. Pavla „Modli se každou chvíli“ (Ef 6,18), což bylo pravidlo, které bylo téměř v centru spirituality celého mnišského hnutí od svých začátků na poušti. V této ranné době toto bylo předmětem diskuse soutěživého až ideologického důrazu, jak to dosvědčuje příběh dvou bratří, kteří navštívili třetího a našli jej, jak se zabývá zhotovováním rohoží, místo aby se modlil zatímco oni se modlili neustále (zřejmě tedy v době, kdy se nezabývali obcházením ostatních za účelem jejich kontroly!). Ten výrobce rohoží ale odrazil výpad protiobviněním, a to že nemohou tvrdit, že se modlí, když jedí a spí, zatímco on recituje žalmy, když pracuje, a tím, že každý den nechá položit před dveře rohož pro chudáky, má za jistou modlitbu chudáka za něj, zatímco on jí a spí. Toto odráží probíhající debatu o relativní hodnotě modlitby a práce v ekonomii křesťanského života. Praxe v Galii po způsobu sv. Martina spočívala v modlitbě celý den a manuální práce byla povolena jen mladším a i tak to bylo jen opisování rukopisů Písma sv. Nějak obdobně tomu bylo i na Východě. Benediktinská praxe se jeví jako kompromis, když v ní byl čas na práci a na četbu vymezen, a to se zvláštní pozorností k době

postní, kdy první hodiny od šesté do deváté byly vymezeny pro četbu. Je možná více než prostou shodou okolností, že taková byla praxe v Jeruzalémě v té době, totiž vést denní sezení pro katechezi Písma sv. od šesté do deváté hodiny během doby postní, což bylo obdobím, které Benedikt považoval za určující pro život mnicha. Tato četba byla pak tak důležitou a zřejmě i tak svízelnou, že starší měli obcházet a kontrolovat, zda bratří opravdu čtou.

Obsah

Beze vši pochybnosti byla primárním předmětem četby bible, ale též „svatí církevní otcové“, přičemž zvláště oblíbeným u Benedikta byl Basil (RB 73). Momentálně jsem bral za bernou minci, že „konference“, o kterých jsem se zde právě zmiňoval, byly konferencemi Kasiánovými, ale ostatní stejně jako on rovněž psali konference. Benedikt se též zmiňuje o „Ustanoveních a životech Otců“ jako o hodných pozornosti. Vědci mají značnou zábavu z toho, když zkouší zjistit z narážek a odezví Řehole, které autory Benedikt asi četl a tak odhadnout možný obsah knihovny. Materiálů v Migneho patrologiích řeckých a latinských otců musí zahrnovat část toho, co bylo obvyklým v průměrné mnišské knihovně jakožto zlomkem Benediktovy knihovny. Jisté je to, že v době postní každý mnich si měl „vzít knihu z knihovny a pročíst ji celou“ (RB 49), a tak tam musela existovat jistá rozmanitost. Lanfranc coby opat v Le Bec potrestal nedokončení knihy posledního roku před dobou postní tohoto roku (starodávný seznam knih od sv. Havla vytyčuje oddělení části bible pod titulem *Bibliotheca*, když zmiňuje *Heptateuch*, *Královské knihy*, *Proroky*, *Evangelia*, *Apoštoly*, což může naznačovat, že pouze bible se četla titulkem). Je nemožné odhadnout jak dalece byla podporována světská literatura v podmínkách osobní formace. Jeroným byl pověstný svým nepřátelstvím ke klasické literatuře, ale jak Kasiodor tak i Augustin jí cenili, když přispívala k moudrosti. Obecně se zdá, že existoval k ní dvojaký postoj, dokud nebezpečí úplného ztracení nepodnítl jisté opětné ocenění její hodnoty a potřebu zachovat ji, ať už se v klášteřích četla nebo ne.

V době od 5. do 10. a 11. století byla role klášterů coby center učení se a vzdělání rozhodující pro budoucnost západní civilizace. Totéž období je vidělo bohatnout tím, jak jim byly obdarovávány pozemskými statky, a tak manuální práce prováděná mnichy přestala být nezbytnou pro jejich hmotné sociální podmínky. Ale čas bylo stále nutné vyplnit, a to se dělo větší mírou liturgie a četby.

Možná významné bylo to, že toto údobí bylo údobím rozvoje chrámového zpěvu, který neplánovaně posílil liturgické používání latiny tím, když zdůraznil určité texty a jim příslušné hudební způsoby určené pro zapamatování. Existovaly zvláštní tóny pro recitaci čtení z Proroků, Listů a Evangelii v liturgii. V tomtéž rýmu se úryvky z Písma sv., které byly předepsané pro používání v různých obdobích liturgického roku, postupem doby měly interpretovat v určitém příslušném módu: například *Izajáš* pro advent a *Exodus* pro dobu postní. Docela obstojně bylo toto řečeno slovy: „Latina té doby byla výsledkem chóru a stejně tak i skriptoria“ (Ivan Illich, *Na vinici textu*, Chicago UP, 1993, str. 69). Mniši z Cluny a jeho 1400 závislých konventů strávili v průměru 8 hodin denně v chóru, což muselo nutně poškodit jejich způsobilost ke čtení na další dvě nebo tři hodiny. Vše nasvědčuje tomu, že částečným popudem cisterciácké reformy 12. století bylo právě obnovit rovnováhu mezi liturgií a *lectio*. Alespoň v ideálu to byly tzv. „mnišské staletí“, kdy bylo možno po pravdě říci, že „pro mnicha není četba jednou z činností, ale způsobem života.“ (Illich, tamtéž, str. 58).

V prostředí pak, které bylo povětšinou tiché a kde jedině psané slovo bylo latinsky, *Jméno růže* od Umberta Eca nemusí být vzdáleno od tohoto významu ve své představě mnišské knihovny a její role v životě mnichů. Kniha jakožto psané slovo byla vším. Vyjma těch, kteří se zabývali opisováním rukopisů, nebyl vyvážený režim manuální práce a četby, který sv. Benedikt odkázal svým následovníkům, než památkou, až do doby, kdy se cisterciácké hnutí pokusilo znovu najít rovnováhu. V téže době se *lectio* stalo mnohem více než uměním, více dle tradice Origenovy než Benediktovy. Toto je popsáno v své nejrozvinutější formě Hugem od Sv. Viktora v jeho *Didascalionu* (kap. 1123), kde každý aspekt činnosti je podroben mučivé analýze.

Cíl

Během těchto „mnišských staletí“ bylo cílem této četby získat moudrost. Toto samo o sobě nebylo nic nového. Kasián, Augustin a Jeroným se vyjádřili v tomtéž duchu před staletími, třebaže pro Origena cílem nebylo nic menšího než zbožštění. Moudrost Boží odhalena v osobě Ježíše Krista inspirovala psané slovo Písma a opravdová lidská moudrost zahrnovala vstřebání textu a jeho smysl. „Uč se znát srdce Boží ve slově Božím“, napsal Řehoř Veliký (Ep 4.31). Ale tato vědomost nebyla vědomostí vědeckou, byla citovou. „Čti ne jako práci, ale pro potěšení a poučení duše“ (Jeroným, Ep 130). O staletí později pak Arnold z Brescie napsal: „Četba nehledá vědomosti ale chuť Boží“ (PL 184:1175b).

Poznali jsme čtyři smysly Písma sv. vyslovené Kasiánem (Conf. 14,9). Nic nenasvědčuje tomu, že sv. Benedikt si jich zvláště cenil. Jeho starostí se zdá být prostě, aby jeho mniši věnovali čas četbě a poznávali směřování srdce, třebaže uznává mravní hodnotu provádění (RB 73). Nicméně nevyhnutelně ale čím více času bylo k dispozici pro četbu, tím více se stalo odtazitým jeho provádění a zkoumání těchto tradičních „smyslů“ hrálo důležitou roli v mnišské zbožnosti a homiletice, zvláště u cisterciáků. Četba na této rovině se stala ve zvyšující se míře technickým *studium*, kde se linie mezi duchovním jasnozřením a získáním vědomostí postupně rozmazávala. Už když Hugo psal svůj *Didascalion* v roce 1134, zápasil o zachování autonomie *lectio divina* coby *divina* proti požadavkům vzrůstající se módy nové universitní kultury, která tíhla k užití Písma sv. výhradně jako dolu pro „ověřovací texty“ k podpoře abstraktních statí v teologii nebo filosofii. Mezi *sapientia* mnišského učení se a *scientia* universitních škol vystupovala polarizace znázorněná například scholastikou Tomáše Akvinského. Ve zvyšující se míře byla činnost četby věnována *studium* a *lectio spiritualis*. Toto rozlišování bylo osudným pro starobylou tradici a 12. století, navzdory všem kritickým upozorněním Huga od sv. Viktora, mělo sledovat neúprosný úpadek *lectio* v aspektu *divina* s tím, jak universitní étos vědeckého bádání prosazoval sám sebe pro svůj vlastní prospěch. Tento vývoj byl znázorněn v životních drahách Petra Lombardského nebo Petra Abelarda, třebaže se pravidelně činily usilovné pokusy o oživení nábožný aspekt mnišského étosu v různých reformních hnutích pořád až do naší doby - nejnověji v našich dnech. Není náhodnou skutečností, že velká liturgická reforma tohoto století si razila cestu silným důrazem na Písmo sv. benediktýnskými mnichy Německa, Belgie, Francie a Itálie.

Soudobá tradice

Po tomto přehledu středověké tradice můžeme bezpečně přeskochit do dnešních dnů bez obav z opomenutí mnohého, co se nás dotýká, s jedinou výjimkou. Mezitímní staletí zažila reformaci a nástup Písma sv. a liturgie v rodném jazyce u reformovaných církví, ale toto vše nemělo žádný pozitivní dopad na zbídačenou mnišskou tradici. Pochopitelně v podmínkách polemického ducha té doby katolická tradice obecně váhavě ustoupila od Písma sv., kdy na něj nahlížela jen jako na „ověřovací texty“ ve scholastické tradici, kde teologie přestala nadlouho znamenat společenství s Bohem skrze slovo, ale spíše skrze slovo doktríny. Až nedávno došlo k opětovnému osvojení mnišského *lectio* reformou v prvním desetiletí po roce 1900 a k znovuobjevení Písma sv. pro římskokatolický svět ve velkém a díky tomu došlo k obnovení zájmu o zvyky dávnověku. Pochopitelně *lectio divina* nyní vypadá jako by soutěžilo s biblickým *studium* a meditačními kroužky coby módní snaha ve svém nástupu.

Povrchní *studium* této problematiky ukazuje nepřeklenutelnou propast mezi tou starodávnou kulturou a naší vlastní kulturou s přemírou informací a s více knihami než je možno přečíst. Ve skutečnosti nicméně jsou otázky doby téměř stejné, teď jako tehdy, protože text zůstává stejný kvůli všemu tomu bohatství literatury obklopujícím jej. Také kritickými prvky jsou stále předmět úsilí a vztah toho, kdo se pouští do četby textu. Dnešní mnich musí hledět velmi bezprostředně na ten slovní obrat Ivana Illicha, který identifikuje *lectio divina* jako „způsob života“ mnicha. Většina nás mnichů musí znovu uvážit model našeho dne a jeho étos, když usilujeme spolu se zbytkem světa zasloužit si přijatelné žití bez toho, že bychom násilím oddělili víru od našeho *raison d'être*.

Co je obzvláště zajímavé, je to, že *horarium* sv. Benedikta je nám bližší dnes než *horarium* z Cluny například v tom, že soudobá váha liturgie je bližší té ze 6. století než té ze 12. století a my více času a energie pro četbu než někteří z našich předchůdců. Co je též novotou, je situace, kdy naše společnost je v podstatě gramotnou a jako taková už nepocituje žádný úžas před psaným slovem. Navíc jsme všichni nějak ovlivněni fenomenologickým oceněním každé lidské zkušenosti jakožto zkušenosti potenciálně mající hodnotu slova Božího, a to od okamžiku, kdy nás Karel Rahner identifikuje jako „posluchače slova“. Existuje dokonce pocit, ve kterém se slova Boží stávají slovy Božími, protože je za takové uznáváme. Dokonce jedinečnost biblických textů je podkopána různorodostí vydání a jazyků, ve kterých je je možné nalézt, a množstvím komentářů a studií, které máme k dispozici, takže obtíže, se kterými se musíme vyrovnat vzhledem k požadavkům *lectio*, jsou poněkud odlišné od obtíží dávných časů. Ve skutečnosti provádění četby dnes je možná odlišným prováděním pro nás po-osvícenecké existencialisty. A přece je nutno jasně vyslovit, že předmětem *lectio divina* dnes zůstává jedinečně a nezcižitelně slovo Boží v Písmě sv. uprostřed všech těch možných alternativ, které bychom mohli nazvat duchovní četbou. Jejím účelem není osvěta nebo duchovní zdokonalení nebo vzbuzení náboženských emocí. Především jejím účelem není vědecký výklad Písma sv. Pokud se tyto řádky zdají trochu polemické, je to protože římskokatolická biblická učenost, která zatlačena do pozadí tak dlouho, má sklon pojmout nejhorší excesy německé tendence analyzovat a vyvolala ostré poznámky Hanse Urs von Balthasara, jednoho z nejskvělejších duchů tohoto století k vyjádření toho, že „současná exegeze dokázala zredukovat živé tělo Písma sv. na

netečnou směs krve a kostí“. Bez jakékoli myšlenky na analytický nebo vědecký předmět jako takový, je předmětem *lectio divina* velmi specifickým způsobem živé slovo Boží, fenomenologická skutečnost, to slovo, které vystupuje z úst Božích a nevrací se bez dosažení svého účelu. Úkolem čtoucího je soustředit mysl a vůli na *samotnou činnost*; jako na vhodnou dobu, na příležitost pro setkání se slovem Boha živého; na činnost mezi čtoucím a slovem, slovem a čtoucím. Čtoucí vnáší svět zkušenosti do tohoto setkání se slovem, které je vždy svobodné a nepředpověditelné ve své odezvě pozornému uchu. Především pak činnost tohoto pokorného a pozorného čtení zahrnuje poslech, právě tak jak jej zahrnoval u našich středověkých předchůdců, třebaže z rozdílných důvodů. Někdy v zápase o překonání rozptýlení jakéhokoli druhu zažíváme to, že slova vyslovujeme nahlas a slyšíme je, tak abychom jim rozuměli.